

EN NORDISK UTVIKLINGSMODELL ?

Ragnar Elias Nilsen, førsteamanuensis ved Institutt for samfunnsforskning ved Universitetet i Tromsø.

På nordisk folkeriksdag i Reykjavik for to år siden hadde vi en givende debatt om den nordiske modellen etter foredragene til Jørgen Bengtson og Frank Dahlgaard. På grunnlag av nordisk økonomisk statistikk og EU-statistikk viste de hvordan de nordiske landa klarer seg godt i forhold til den generelle utviklinga i EU

Det uavklarte spørsmålet er: Finnes det en egen nordisk samfunnsmodell? Altså en modell eller en måte å organisere samfunnet på som fungerer for å sikre vekst og utvikling i de nordiske land. Og som ser ut til å bidra til å kunne gjøre Norden til en ”global vinnerregion”, slik det ble uttrykt i den rapporten for Nordisk Ministerråd som ”Mandag morgen” utarbeidet i 2005.

Her skal jeg prøve å gi et kort svar på dette spørsmålet. Først skal jeg se på dagens situasjon – og gi et riss av det noen økonomer mener er en type innhold i en aktuell nordisk konkurransmodell. Så skal jeg peke på noen sider ved det jeg mener må kunne karakteriseres som en nordisk utviklingsmodell – noen felles prosesser som ser ut til å ha kunne ha ført til den utvikling fra fattige samfunn til moderne velferdsstater som vi har sett i de nordiske land over de drøyt siste hundre år. En relativt sterk grad av sosial likhet står etter mi mening fram som et særegent og felles innhold i den nordiske konkurransmodellen og utviklingsmodellen.

Likelønn og vekst

I følge Kalle Moene og kolleger på Økonomisk Institutt ved Universitetet i Oslo finnes det en aktuell nordisk konkurransmodell - en økonomisk fungerende modell av i dag som gir de nordiske land sterk konkurransekraft i en globalisert verden. Universitetsøkonomene legger vekt på likelønn og nasjonalt samordna lønnsoppgjør og når de skal forklare de enkelte nordiske lands økonomiske suksess: Altså den form for kompromiss mellom arbeidsgivere og arbeidstakere som først og fremst er et resultat av den omfattende fagorganiseringa i de nordiske land. De understreker også samspeillet mellom de nasjonale lønnsoppgjørene og velferdstatsordningene som de mener er medvirkende i skapinga av den nordiske økonomiske

modellen. De nasjonalt samordna lønnsoppgjørene har, mener økonomene, ført til ansvarlighet når det gjelder lønnskrav fra arbeiderne på den ene sida og til et press på arbeidsgiverne om å være mest mulig nyskapende eller innovative på den andre sida. De viser hvordan denne formen for nasjonale fellesskaplige oppgjør både skaper lave lønnsforskjeller i de nordiske land sammenliknet med andre land. Og de viser hvordan denne typen kompromisser bidrar til fungerende institusjoner og forutsigbarhet på den ene sida, og et generelt press i retning av innovasjon og nyskaping i de bedriftene som kan overleve i den harde konkurransen på den andre sida.

Et viktig resonnement her er at like lønninger belønner lønnsomme og nyskapende bedrifter fordi disse bedriftene får større overskudd enn de ville hatt ved bedriftsbaserte lønnsavtaler. Mens lite lønnsomme bedrifter tilvarende taper fordi lønnsnivået ved samordning blir høyere enn det ville ha blitt ved lønnsavtale mellom arbeidere og bedriftseier på den enkelte bedrift. Både de norske økonomene og utenlandske forskere har pekt på hvordan velferdsstatsordningene i det som kalles for ko-ordinerte markedsøkonomier av den nordiske typen sikrer bedre kvalifikasjonsnivå hos arbeiderne enn det en finner i liberale markedsøkonomier som Storbritannia eller USA.

En grunn til at dette er interessant er jo at den sterke organiseringa i arbeidslivet og den oppbygginga av fungerende institusjonelle ordninger i arbeidsliv og stat som dette bidrar til er basert på likheten i de nordiske land: Altså den verdien i disse landene som sier at det ikke skal være for store forskjeller mellom folk. Det overraskende er at denne likheten bidrar til nasjonal økonomisk suksess i en beinhard globalisert konkurranseøkonomi. Her ser det ut til at de nordiske land får både i pose og sekk: De får vedlikeholdt sine egalitære og demokratiske institusjoner og får samtidig konkurransekraftige nasjonale økonomier. Så dette er kanskje det nye internasjonale bidraget fra den nordiske folkeligheten, som Grundtvig var opptatt av.

Likhetsbasert utvikling

Jeg har vært opptatt av hva slag samfunnsutvikling som ligger bak den nordiske modellen – og om vi også når det gjelder utvikling kan peke på noen felles trekk i de nordiske land som gjør at vi kan snakke om en type felles nordisk modell som har virker til å sikre overgangen fra fattige, tilbakeliggende land til rike velferdsstater. Min påstand vi har hatt noen slike ei slik utvikling, og at også denne i stort mon ser ut til å være basert på sosial likhet. Men da

snakker vi om en likhet som er klart forskjellig i forhold til den likheten som er basert på sterke fagforeninger og samordna lønnsoppgjør som økonomene mener er et hovedgrunnlag for i dagens nordiske modell.

Når det går an å påstå dette, skyldes det i stor grad arbeidet til en tysk utviklingsforsker, Dieter Senghaas, som allerede i 1982 pekte på det særegne med moderniseringa av de nordiske land, der stikkordet er likhetsbasert vekstspredning. Etter Englands industrielle revolusjon og den påfølgende økonomiske veksten i Europa og Vesten var det noen land som klarte å følge etter Englands eksempel med industrialisering og vekst, mens andre ikke klarte det. I motsetning til for eksempel Romania eller Portugal, fikk de nordiske land til en spredning av vekstimpulsene fra en voksende eksportindustri. Grunnen til dette var, sier Senghaas, at de nordiske land i større grad enn andre land hadde spredt sjøleie til jord og annen eiendom, fri folkelig adgang til viktige naturressurser, for eksempel fisk, skog, beiteland - altså at de hadde likhetsprega tradisjoner og institusjoner. Denne mer likhetsprega eiendomstrukturen og kulturen førte til at eksportinntektene i denne perioden ble relativt likt fordelt i de nordiske land – dvs. blant småbrukere, fiskere, og håndverkere som konsumerte, sparte og investerte og som dermed satte i gang en generelle landsomfattende vekstprosesser i sine land som la grunnlag for overgangen til modne industrisamfunn. I Romania og Portugal ble de økende eksportinntektene værende hos en avgrensa overklasse, som brukte de økte inntektene til slike ting som konsum av utenlandske varer, utdanning til egne barn osv, og der en dermed ikke fikk den spredning av veksten og utvikling som preget de nordiske land. Så konklusjonen må bli – når vi ser på den spesielle effekten av den nordiske utviklingsmodellen: Likheten fremmer utvikling, ulikheten hemmer utvikling.

Danmark og Norge: Småbedrifter i distrikta.

Den økonomiske og politiske utviklinga i Danmark og Norge i overgangen mellom fattige bondesamfunn og dagens rike velferdsstater kan brukes til å vise hvordan en likhetsprega samfunnsmodell har fremmet utvikling. Begge land var blant de fattigste landene i Europa før forrige hundreårsskifte. Etter andre verdenskrig står de begge fram som moderne industrialiserte samfunn med fungerende velferdsstater.

I Norge er industrialiseringa bygd på en kombinasjon av ei det som i ettertid har vist seg å være en fornuftig samfunnsøkonomisk organisering av høsting av rike naturressurser - dvs gjennom lovverk som konsjonslovene og råfiskloven - på den ene sida. Og en spredt eller

desentralisert framvekst av industribedrifter i mange bransjer på den andre sida. Fra midten av 1930-tallet og fram til 1960 ble disse småbedriftene å dominere den nasjonale industristrukturen i Norge. Her er det kanskje viktig å presisere at denne utviklinga i Norge - altså overgangen fra u-land til i-land - fant sted før petroleumsvirksomheten kom i gang på norsk sokkel på 1960-tallet.

Økonomihistorikeren Even Lange har beskrevet den norske industriutviklinga på 1930-tallet og framover, etter tilbakeslaget p.g.a. depresjonen. Han viser ei mangfoldig industriutvikling i noen norske regioner der småkårsfolk som eier egen gård og grunn (småbønder, håndverkere / fagarbeidere osv) setter i gang egen virksomhet - ofte for å komme seg ut av en vanskelig situasjon. Følgelig kaller han de typiske bedriftene som kommer i gang på i lite industrialiserte områder på Sunnmøre, i Rogaland i Hordaland og noen steder rundt Oslofjorden i denne perioden for ”levebrødsbedrifter”. Noen av disse bedriftene vokser etter hvert som den økonomiske situasjonen blir bedre – og de er i alle fall fram til på 1950-tallet bedrifter som først og fremst er retta inn på de nasjonale markedet med artikler som møbler, sykler, elektriske artikler, komfyrer osv.

Når det gjelder Danmark viser analysene til ei gruppe bedriftsøkonomer (Hull Kristensen m. fl.) hvordan overgangen til det moderne samfunnet særlig er basert på en modernisering av jordbruket og en tilknytta utvikling av mekanisk industri og maskinindustri. I motsetning til i Norge ble det danske jordbruket eksportorientert. Velfungerende ko-operative slakterier, meierier og eggssentraler satte i gang en vellykket eksport, og dette stimulerte til investeringer og fornyelser på de sjølvstendige danske gårdsbrukene. Hull Kristensen og medarbeidere viser imidlertid også hvordan de landsbysmedene blir en nøkkelfaktor i den danske økonomiske utviklinga utover i det forrige hundreåret. Den intensive og eksportorienterte danske landbruket fordret nye typer landbruksmaskiner. Disse ble laget av de lokale smedene, som gjennom dette ble kvalifiserte nyskapere, og som så i sin tur etablerte bedrifter som produserer verktøy og maskiner. Forfatterne viser hvordan særlig områder på Jylland ble viktige i denne utviklinga av landbruket og tilknytta industri. Dette er utvikling som pågår også i dag og som er avgjørende for den danske økonomien.

Jylland og Vestlandet versus Nord-Norge.

Det ubesvarte spørsmålet er hvorfor det blir bestemte regioner på Vestlandet og på Jylland som bidro særlig sterkt til den nasjonale småskalabaserte industriveksten som ble å sikre

Norge og Danmark overgangen til industrialiserte rike samfunn. Da særlig siden dette har vært regioner som både er rurale eller bygdepregede og siden det ikke var regioner som hadde sterke industritradisjoner i utgangspunktet. Herunder er det jo også et ubesvart spørsmål hvorfor noen spredtbygde regioner i disse landene og i Norden fikk en slik rask småskalabasert industriutvikling, mens andre spredtbygde regioner ikke fikk det. For å få svar på dette trenger vi både mer forskning og mer opplyst diskusjon om hva som har preget disse distriktene på Jylland og på Vestlandet, og dessuten hva det er som har preget de enkeltpersonene som typisk har stått for bedriftsetableringene i disse områdene.

Her er det i utgangspunktet slående at både Jylland og Vestlandet i denne perioden var preget av en kombinasjon av sterke kristne lekfolkstradisjoner og av de hadde sterkt utbredt sjøleie til gård og grunn, altså svake føydale tradisjoner.

Den sterke lekfolksorganiseringa på Jylland og på Vestlandet har både hatt et strengt pietistisk og et mer frisinnet preg. Men felles for denne organiseringa er det sjølstendighetspreget den har hatt. Dette ideologiske innholdet i lekfolksbevegelsene bygger på budskapet til lekfolkshøvdinger som Hans Nielsen Hauge i Norge og Nicolai Grundtvig i Danmark som oppfordret folk flest til ”å ta skjeia i engen hånd”, både på det religiøse, det økonomiske og det politiske området. Dvs. med oppfordring til folk fra allmuen om å sette i gang egen næringsvirksomhet og sjøl stå for politisk og religiøs organisering - i opposisjon til datidens politiske og religiøse makthavere. Siden vi vet at disse tradisjonene har stått særlig sterkt i distrikta på Jylland og Vestlandet heilt fram til våre dager, er det rimelig å forvente at vi her har en kilde til å forklare at disse områda har kunnet bidra spesielt sterkt til sine lands industrialisering. Vi må forvente at disse levende kulturtradisjonene har bidratt med å furnere mange i disse områda med den sjøtilliten som trengs med å sette i gang med noe nytt eller utvide egen virksomhet. Altså at de gjennom lekfolksorganisering og tilknyttede ideologi kan ha fått nok tro på eget initiativ og skaperkraft til å våge å ta slike initiativ.

I tillegg kommer de svake føydale tradisjonene i disse områda. Det er en allmenn konklusjon i utviklingsforskning at virksom føydalisme vil svekke overgang til ei mer kapitalistisk preget utvikling. Andre regioner enn Jylland og Vestlandet i Danmark og Norge har jo hatt sterkere rester av føydale eiendoms- og handelsforhold. I Norge vet vi jo for eksempel at de såkalte Nessekongene eller Væreierne hadde stor innflytelse på det økonomiske og sosiale liv langs kysten fra Nord-Møre og nordover til godt inn i det forrige hundreåret, mens Vestlandet ellers og Sørlandet har vært uten denne typen nessekongeverde over en lenger periode. Vi har

mange konkrete eksempler på hvordan væreierne har hindret folkelige økonomiske initiativ nordover langs kysten, og dermed har hindret den typen småskalabaserte økonomiske utvikling som ble så typisk for områder på Vestlandet.

Nordover langs kysten ble den folkelige entreprenørskapen å utfolde seg på havet.

Introduksjonen av bensinmotoren bidro til at også mindre fiskebåter kunne effektiviserte det kystnære fisket. Sesongfisket basert på store innsig av de viktigste fiskeslaga la grunnlag for fri og inntektsgivende fangsting med begrensa kapitalinnsats for titusenvis av fiskerfamilier langs kysten. Kombinert med andre næringer, særlig småskala jordbruk, fikk kvinner og menn i fiskarbondefamiliene et akseptabelt livsgrunnlag. Så folk her opplevde kanskje ikke krisa så hardt som på Vestlandet. Likheten med det danske jordbruket var at deler av denne husholdsbaserte produksjonen – fisken - gikk til eksport, og at eksportinntektene dermed ble fordelt blant mange. Forskjellen fra det danske landbruket har vært at fiskeriene ikke har stimulert framveksten av en lokalt tilknytt industri, og at en dermed ikke fikk i gang den dynamiske småindustriutviklinga nordover langs norskekysten som den en fikk på Jylland.

Dersom utbredt lekfolksorganisering og sjøleie til gård og grunn treffer som forklaringer på den spesielt sterke småskalabaserte industriutviklinga særlig på Vestlandet og på Jylland, har en her fått tilleggsforklaringer til skapinga av den likhetsbaserte nordiske utviklinga.

Konklusjon.

Det har vært et felles preg i Danmark og Norge når det gjelder utvikling. Den endelige overgangen til rike industrialiserte samfunn i de to landa kom først og fremst på grunnlag av småskala næringsvirksomhet som særlig var lokalisert til bestemte regioner. Småbedrifter og husholdsprodusenter på Jylland, Vestlandet og i Nord-Norge solgte sine produkter både innenlands og på eksportmarkedene og bidro til den spredte nasjonale veksten som er så typisk for det nordiske "take-off". I tillegg utviklet områder på Jylland og på Vestlandet en småbedriftsvekst som ble så sterk at de lokalt baserte småbedriftene ble den nasjonalt dominerende type industrivirksomheter i de to landene, slik nyere økonomisk og historisk forskning viser oss. Overgangen var dels basert på eksportvekst og geografisk og sosial fordeling av inntektene av denne gjennom de mindre eksportretta virksomhetene som mange har drevet og driver. Slik vi særlig ser dette i Danmark. Dermed bekrefter det danske eksempelet Senghaas' hypotese om skaping av en generell nasjonal vekst basert på fordeling av eksportinntektene. Men dels var overgangen også basert på økende produksjon for det

innenlandske markedet, slik vi ser i det norske eksempelet. I Norge var det altså ikke likhetsprega spredning av inntektene fra eksportmarkedet som var avgjørende for utviklinga fra 1930 til 1960. Det viktige var at småbedrifter overtok et voksende heimemarked for produkter som ellers ville bli importert. Dermed ble det som økonomene kaller for importsustitusjon viktig for den norske utviklinga – dvs. importerstatning der den innenlandske produksjonen overtok produksjon av varer som tidligere hadde vært importert eller som ellers ville blitt importert.

Det viktige er at vi ser hvordan både Danmark og Norge fikk til en overgang fra fattigdom til rikdom gjennom ei likhetsprega utvikling. Det som her er vist er eksempler og dokumentasjon på hvordan ei slik utvikling har foregått. Rett nok er utviklinga noe forskjellig mellom de to land, og den er dels forskjellig mellom regioner. Men det som er felles er det småskala preget som denne utviklinga fikk og delvis fortsetter å ha, og som dermed har vedlikeholdt den likheten som grunnlag for økonomisk utvikling som har vært særpreget ved de nordiske land.

Endelig ser det altså ut til at det er noen regioner i de to landa som har bidratt spesielt sterkt til den likhetbaserte økonomiske utviklinga, nemlig distrikt på Jylland og på Vestlandet. Her ser forklaringa ut til å ligge i at disse områda har hatt organisasjonsmessige/ religiøse og eiendomsmessige faktorer som vi kan forvente vil ha stimulert overgang til den typen industrialisering og småskalabasert kapitalistisk utvikling som står fram som en så viktig del av den likhetsbaserte nordiske utviklingsmodellen.

Vi kan sikkert vente ei noe forskjelligartet utvikling i de andre nordiske land når vi på denne måten går inn i den interne geografiske utviklinga i de enkelte land. Men det som likevel ser ut til å være felles er likhetspreget. Dette skiller de nordiske land fra mange andre land. Ikke bare fra land i vår del av verden som ikke fikk til utvikling i denne perioden. Men også fra andre økonomiske ”vellykkede” land som USA eller Storbritannia, som har basert sin økonomiske velykkethet på mye større sosiale forskjeller enn det vi er villige til å akseptere i de nordiske land.